

ГРАМАТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ВАСИЛЯ СІМОВИЧА

© Козелко І. Р., 2017

У статті розглянуто проблему становлення національної мовознавчої термінології, до якої був причетний Василь Сімович на початку ХХ сторіччя. Новий синтезований підручник науковця містив якісно новий тип вивчання мови. В. Сімович указав на теоретичні та практичні засади вивчання української мови, які послідовно втілював у своїх граматиках. Граматичні терміни вжито на основі опрацювання низки методичних тогочасних посібників, підручників з української мови.

Ключові слова: українська мова, початок ХХ сторіччя, Василь Сімович, граматична термінологія, термін, навчальні книги й підручники.

The article deals with the problem of the national linguistic terminology formation, which Vasyl Simovych was involved at the beginning of the 20th century. A qualitatively new type of language learning was found in a new synthesized textbook of a scientist. V. Simovych pointed to the theoretical and practical principles of studying the Ukrainian language, which he embodied in his grammar. The grammatical terms are used on the basis of working out a number of methodical manuals, textbooks of the Ukrainian language of that time.

Keywords: Ukrainian language, beginning of twentieth century, Vasyl Simovych, grammar terminology, term, studing books and textbooks.

Науковці, які працювали в царині мовознавства, на початку ХХ ст. розпочали активну роботу над удосконаленням здобутків попередників. Такій праці була властива помітна схильність науковців до наукової зорганізованості, що виявлялася у прагненнях до систематизування та виразного зоднакування мовних фактів і термінів щодо їхнього позначання. Усе це відповідало тогочасним потребам шкільного запиту.

Тривав процес укладання підручників для школи, а водночас і становлення української школи. Шкільний підручник мав бути приступним, зрозумілим, цікавим для учнів, логічно сконструйованим. Тобто таким, за яким легко було б вивчити навчальний предмет. Тому до авторів висували вимоги поєднати науково-теоретичний зміст із навчальною практикою. Саме така тенденція властива й для навчальних книжок В. Сімовича. Науковець подав систему української мови, зокрема її граматичну термінологію, і дійшов висновку, що треба створювати синтезований підручник. Наголошено, що наприкінці ХІХ й на початку ХХ ст. таким підручником була «Руска граMATика» С. Смаль-Стоцького й Ф. Гартнера, видана у Львові 1893 р., а 1907 – перевидана, як офіційно-обов'язковий посібник для галицько-буковинських шкіл [7, с. 246].

Запровадження нового типу навчальної книги було наслідком нового типу мислення, Відповідно укладачі незрідка пропонували і власну методику навчання. А це й переорієнтація на нові підходи, поєднання теорії та практики, прозора структура самої книги, а найважливіше – єдина система термінів для позначання мовних фактів у ній. За свідченням В. Чапленка: «підручничкова форма опрацювання української мови була найдійовіша, бо до підручників звичайно зверталися, як до джерела норм» [7, с. 246]. В. Сімовичу вдалось виплекати такий підручник із граматики української мови, який містив чимало мовних фактів, наукові терміни для позначання їх і цікаві приклади.

У підручнику В. Сімовича йдеться про нормативний підхід до мови, про її системність. Для більшості авторів формулювання граматичних правил, уживання граматичних термінів сприяло нормативності мови, оскільки підручники витримували нові перевидання, відшліфовувався їхній текст. Зазначимо, що автори добирали терміни близькі до норми, адже «термінологічні здобутки

кожного народу мають загальнолюдський вимір і водночас є важливим компонентом вивчення загальнонаціональних та регіональних аспектів історії науки і техніки» [3, с. 267].

Досвід наукового пізнання В. Сімович зібрав у підручниках з української мови, що вийшли у двох виданнях. Щоб збагнути цей орієнтир маємо розглянути ці граматики української мови докладніше. Тож зупинімося на цьому новому типі підручника, що потребував окремих роз'яснень для користування.

Мета статті – схарактеризувати граматики В. Сімовича щодо мовознавчої термінології, з'ясувати його граматичну концепцію.

Поштовхом до написання такого мовного курсу, що витримав два видання, слугувала Сімовичева рецензія 1911 року «Декілька слів про науку граматики української мови в наших середніх школах та про підручник професора Стоцького і Гартнера «Руська граматика». Рецензент прискіпливо розглянув не тільки структуру цієї праці, а й схарактеризував розбіжності навчальної книжки з потребами школи. Рецензований текст охопив **три важливі аспекти**, які В. Сімович згодом урахував, пишучи свої граматики. Аналізований підручник – це книга, у якій, **по-перше**, запроваджено нову традицію для навчання граматики у школах, бо «ставить перед очі мовні закони зі становища такої самої української мови, без огляду на клясичні мови» [5, с. 34], **по-друге**, на думку авторів «Руської граматики», мови треба навчати, а не диктувати закони «згори». Рецензія містить слушні поради, що треба замінити чи переглянути у змісті, де В. Сімович уписує рекомендаційні зауваги. Зазначимо, що велику увагу науковець приділив аналізуванню розділів цієї граматики з погляду граматиста-методиста. І, **по-третє**, найпотрібніше тоді – це питання лінгві-стичної термінології. Наголосимо, що до огляду термінів у граматиці С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера В. Сімович звертався неводнораз. Науковець докладно її опрацював, позначив і вирізнив ті заміни: «змінено тільки термін: *заіменник присвоюючий* на *присвойний* (треба б ще змінити: *вказуючий* на *вказовий*)» [5, с. 39]. Бажало б ся, щоб терміни *співпорядковуючі, підпорядковуючі злучники* замінити іншими, напр.: *співпорядкові, підпорядкові*» [5, с. 46]. У статті-рецензії також ішлося про технічні вислови, ті терміни, які з легкістю ввійшли до термінологічного складу мови: «ще два-три слова про технічні терміни. Вони нові, утворені згідно із духом мови; більшість їх уже й прийнялася. Деякі з них, правда, незручні, напр.: *шелестозвук, голосозвук* (у Тимченка – *шелестівка, голосівка*), *стан підметний, стан предметний, іменник, заіменники вказуючі, теперішність, минушість, будучність* і т. д.), але велика більшість дуже вдатна і її можна прийняти без жадної дискусії (напр., *дієслова наворотові, започинові, протягові, дієіменник, дієприслівник, спосіб приказовий, звуки проривні, протиснені, одинина, множина* із серб. грам.)» [5, с. 46].

Докладно проаналізована рецензована стаття ввібрала всі потрібні міркування з «Руської граматики» С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера й послугувала авторові тими підвалинами до створення власного навчального підручника. Зрілість наукової думки В. Сімовича є свідченням появи «Практичної граматики української мови», а згодом і перевиданої «Граматики української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці».

Наукова обізнаність і сприяння до двох видань однієї праці засвідчує досвід, який науковець набув у Празі.

Зазначимо, що саме у Празі В. Сімович формується як лінгвіст. Особливо сприяла цьому атмосфера Празького лінгвістичного гуртка, у якому він брав діяльну участь. Його наукові інтереси досить різнобічні: історія українського правопису, система української латиниці як допоміжного до кирилиці засобу, історична антропонімія, проблеми фонології та історичної морфології. Він один із перших українських лінгвістів почав досліджувати мовні явища з погляду структурних законів мови й тих функцій, які ці явища в ній виконують [1, с. 18].

Розглянемо друге видання підручника, яке містить додаткову й доопрацьовану інформацію. На думку В. Сімовича, саме «Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» є перероблена й доповнена. Зміст її спрямовано на самоосвіту й на відміну від підручника С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера тут подано чітку структуру розділів граматики, а ілюстративний матеріал давав змогу практично його засвоїти, тобто відповідав запитам того *як навчитись мови*. Отже, підручник цей містив не тільки матеріал із граматики української мови, а й урахував досвід граматичної думки з усієї України, оскільки до видання цієї праці В. Сімович підійшов із кон-

кретним планом наповнення, у якому зіставив дві граматичні думки – наддніпрянську й наддністрянську. Як він писав: «думало ся подати коротенький нарис української граматики, позбирати всі цікавіщі явища нашої мови, та, порівнявши їх із російською граматикою, пустити їх у світ невеличкою книжечкою» [4, с. 3]. Задум було втілено 1916 р. – вийшла у світ «Коротка поука для коректорів». Проте тепер цієї праці знайти неможливо, оскільки навіть тоді її наклад був мізерним. «Її двічі, не назвавши автора, передруковано в 1917 р.: у Білій на Підляшшу й у Фрайштадті (в Австрії), оба рази під заголовком «Коротенька українська правопись» ...книжечка, призначена для полонених Українців, що вміють по московському писати – приспособив до теперішнього (урядового, т. зв. грінченківського) правопису, вживаного в Наддніпрянщині й видав під заголовком: Василь Верниволя «Як стати по українському грамотним» – коротка українська правопись із додатком: «Дещо з української граматики», Зальцведель, 1919 р. Книжечка вийшла накладом Української Військової Місії в Берліні» [4, с. 3].

«ГраMATика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» розкривала завдання: донести до читача в доступному науковому тексті ті форми, вислови, тлумачення понять, якими послуговувалась тогочасна наукова спільнота, і головню, щоб усі ці форми тощо ставали звичними й легкими читачеві для запам'ятовування. Ідея підручника для самоосвіти розвивалась тоді, коли входила в дію. Отже, було здійснено спробу впорядкувати граматичну термінологію.

Одразу мовознавець виявляв недоліки, які міг містити цей курс української мови. Дослідник називав свою граматику *неповною* та *ненауковою*, що свідчить про високу вимогливість і відповідальність науковця за свою працю. Далі він постулює: «вона містить у собі майже все те, що поки-що потрібне тим, що хочуть знати, як виглядає українська мова» [4, с. 3]. Попри все, великою заслугою цієї праці є концепція побудови граматичної системи, а також лінгвістичної термінології української мови, яку сформулював автор. І далі: *що було в голові, те стягнуто на папір*, – такими словами характеризував свою наукову діяльність В. Сімович, загалом. Що ж до прикладів, як він зауважив, то якщо вдалось дістати книжку *«щоб на неї покласти ся та списати з неї приклади, то я це зробив»* [4, с. 4]. Але науковець розумів, що велику роль відіграють також й емпіричні знання.

Розглянемо «Граматику української мови» як таку, що мала на меті суто практичні цілі. Тому правила за підручник, який найближчим часом ознайомив користувачів із засадами та правилами вживання мовних законів в усному й писемному мовленні. Також цією навчальною книгою могли скористатися ті, хто хоча б побіжно пізнали граматичну систему української мови та її термінологію.

Цінним у навчальній книзі виявилися міркування В. Сімовича до основного тексту праці, уміщені на початку книги. Тут коротко йдеться про зміст і вміст граматики, що для ознайомлення є дуже позитивним штрихом, бо розкриває постулати, які закладено у книзі й містить настанови, як треба працювати над розділами граматики, тобто, на що треба звернути увагу. А розпочинати автор радить із граматичних назв, які роз'яснено методично, тобто науковець намагався не відходити від тих напрямів, якими йшли вчителі у школах, чи ті, які займалися самоосвітою. Також постійно В. Сімович наголошував на термінному позначенні одиниць мови, розмірковував над тим, що треба сприймати за нормативне в мові та які терміни треба вживати для позначення цих мовних явищ. Читач повинен ознайомитись із ними та призвичаїтись до них. Такими мають бути кроки до нормалізування мовних явищ та їхньої термінології.

Авторову думку подають обидві передмови до видань, а саме «*Передмова до першого видання*» та «*Передмова до другого видання*». Першу передмову написано в Раштаті (липень 1917), другу – у Берліні (лютий 1919). Розглянемо ті питання, які порушив В. Сімович у передмовах. Науковець пояснював, як користуватися його працею: «...багацько законів, які відносять ся до складні, поміщено в перших частинах, щоб за ними не дуже шукати. І загалом системи я не дуже додержував ся, а вміщував поодинокі явища там, де думав, що вони читачеві найшвидче впадуть у вічі (н. пр., ступіновання прикметників при відміні їх, повстання прислівників при самих прислівниках і т. д.)» [4, с. 5]. Вступні статті містять чимало методичних порад.

Думки про свою працю науковець виклав на сторінках граматики: «я нічого більши не бажаю, як тільки того, щоб вона послужила доброму ділу, щоб із неї читачі набрали ся поваги до рідної

мови, щоб, пізнавши її закони, впевнилися в тому, що вона й гарна, й багата й формами, і словами, й що вона має такі завдатки розвитку, що нею вискажеш усі найглибші думки й найтончі почування!» [4, с. 5–6]. Цей навчальний підручник містить чи не найбільшу кількість зібраного граматичного матеріалу – понад 500 сторінок. У перевиданні збережено текст, уміщений до першого видання граматики. Мабуть, це зумовлено тим, що перевидання було здійснено за короткий проміжок часу. І, на авторову думку, якщо ж шкільні курси, програми не зазнали жодних змін, то не треба було й нічого змінювати у другій книзі, що вийшла в Ляйпцігу, далеко на чужині. В. Сімовичу вдалось унести поправки чи зміни в певних місцях відповідно до власного чуття. Також науковець докладно переглянув і використав ту граматичну термінологію, що у зв'язку з чільною комісією мови при «Українському Товаристві Шкільної Освіти в Києві» від 1917 р. було вжито, у цих складених кодексах чи запроваджених нормах. Питання правопису гостро й активно обговорювали на зібраннях філологічних секцій і на різних дискусіях. Проте В. Сімович вирішив не порушувати їх і працю подав так, щоб її було прийнято й навіть поміж селянства.

Дограматичний текст містив вступні коротенькі зауваги, що подано під назвою «Увід», де автор виклав міркування-настанови: «Що таке граMATика й як її розуміти», «Як розуміти науку граMATики», «Що таке українська письменницька мова», «Яка це граMATика», «Який правопис у граMATиці», «Чи з граMATики можна навчитися мови», «Як навчитися по українськи», «Розклад матеріалу в граMATиці». Провідні тенденції опанування мовою викладено було кількома словами і є цілком зрозуміло для самореалізації. Позитивним є розрізнення понять *граMATика*, *граMATка*, *граMATний*, яке одразу помічаємо: «**граMATика** – слово грецьке; в нас досі звуть *граMATою* – штуку писати та читати, *граMATка* – це буквар, *граMATний* – це такий чоловік, що вміє читати та писати; тепер під *граMATикою* розуміють *збір законів*» [4, с. 9].

Цінне розуміння граMATики подає підрозділ «Як же тоді розуміти науку граMATики». І, справді, «граMATика нічого не приписує, вона самовільно нічого не творить, сама не укладає, а тільки збирає все те, що в мові є, сортує, розбирає, звідкіля що взялося та куди належить – словом: із усього цього матеріалу, що в мові є *складає закони й більш нічого!*» Цими словами В. Сімович окреслив ті функції, які виконує *граMATика* у процесі навчання.

Наголосимо, що всі вступні підпункти становлять методи чи то для дослідження, чи то навчальні, чи педагогічні, які вкраплено у структуру методології письма цієї граMATичної праці. Безперечно, що тут В. Сімович виклав систему методів, якими маємо запам'ятовувати *граMATичні закони*, а «не виучувати» їх *напам'ять!*, – що вважав за постійну проблему шкільного життя учнів. Через метод об'єднаного свідомого чуття граMATика стає доступною як до учня, так і до читача. Також різні підходи до формотворення потребують знань граMATичних. Зрештою, сам автор називає цю граMATику – *граMATикою письменницької мови в Україні*.

ГраMATична концепція В. Сімовича передає сукуп теоретичних і практичних поглядів автора, розлого викладених із залученням чималих ресурсів. Мовознавець дотримується чітких принципів наукового пізнання. Підтвердженням цього є особливість стилю письма граMATик, а саме вміщений практичний коментар (усередині граMATики), який є авторовим нововведенням й заактивізовано чіткі доповнення та доречні приклади, що зілюстровують твори української літератури всієї України. Бо ж В. Сімович підводив кожного, хто б прочитав граMATики, до усвідомлення того, що «українська мова се дзеркало історично-культурного розвою нації» [6, с. 23].

1. Білоус М. Василь Сімович : Життєписно-бібліографічний нарис / Марія Білоус, Зиновій Терлак. – Л., 1995. – 178 с. 2. Захарчук-Дуже О. Провідні тенденції створення підручників і посібників з української мови для студентів / О. О. Захарчук-Дуже // Проблеми сучасної педагогічної освіти. – 2013. – № 3. – С. 73–81. 3. Куйбіда В. Наукова і народна термінологія : порівняльний аналіз / В. Куйбіда // Психолінгвістика. – 2014. – Вип. 15. – С. 266–274. 4. Сімович В. ГраMATика української мови / В. Сімович. – Ляйпціг, 1921. – 587 с. 5. Сімович В. Декілька слів про науку граMATики української мови в наших середніх школах та про підручник професора Стоцького і Гартнера «Руська граMATика» / В. Сімович // Праці в 2 тт. ; Т. 1. : Мовознавство. – Чернівці, 2005. – С. 31–47. 6. Український В. Університет в Празі в роках 1921–1922 / В. Український. – Прага, 1924. – 234 с. 7. Чапленко В. Історія нової української літературної мови (XVII ст. – 1933 р.) / В. Чапленко. – Нью-Йорк, 1970. – 448 с.